

18. ДАЗО. - Ф. Р576. - Оп. 1. - Спр. 35. - Арк. 1.
 19. Там само.
 20. ДАДО. - Ф. Р1489. - Оп. 1. - Спр. 95. - Арк. 34.
 21. Бахтинський Ф. Ассирійці (Айсори) у Києві / Ф. Бахтинський // Східний світ. - 1928. - № 6. - С. 220-221.
 22. ЦДАВО. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 351. - Арк. 129-135.
 23. Бахтинський Ф. Указана праця. - С. 216-218.
 24. ЦДАВО. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 464. - Арк. 48.
 25. ДАСО. - Ф. Р5581. - Оп. 1. - Спр. 4. - Арк. 11.
 26. Скоробагатов В. Указана праця. - С. 69-71.
 27. ЦДАВО. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 372. - Арк. 106; ДАХО. - Ф. Р845. - Оп. 3. - Спр. 2850. - Арк. 149.
 28. ЦДАВО. - Ф. 166. - Оп. 6. - Спр. 8654. - Арк. 68; ДАСО. - Ф. Р5805. - Оп. 1. - Спр. 16. - Арк. 200.
 29. ДАСО. - Ф. Р5805. - Оп. 1. - Спр. 16. - Арк. 264.
 30. ДАХО. - Ф. Р203. - Оп. 1. - Спр. 1818. - Арк. 11; Юшманов Н. В. Ассирійський язык и его письмо / Н. В. Юшманов // Письменность и Революция. - 1932. - № 1. - С. 125-128.
 31. ЦДАВО. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 372. - Арк. 138; Данилова Е. Н. Деятельность Всероссийского Союза ассирийцев в 20-30 гг. XX века / Е. Н. Данилова // Этнографическое обозрение. - 2005. - № 2. - С. 113.
 32. Архівно-слідча справа 29968пф, арк. 1, 4206пф арк. 1 // Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області.
 33. Архівно-слідча справа П8410, арк. 29, П8392, арк. 15 // Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Запорізькій області.

A. Marhulov

EVERYDAY LIFE OF AN ASSYRIAN COMMUNITY OF UKRAINE IN 20-30th OF XX CENTURY

In article is made an attempt at reconstruction of an everyday life of an Assyrian community of Ukraine in 20-30th of XX century on the basis of use of an extensive number of sources. Influence of the basic state-party programs on the norms of an everyday life is also considered. The ways of adaptation of assyrians' traditional everyday life practices to norms of the state's standard called to change their identity are described.

Key words: an everyday life, party influence of party on assyrians' ideology, a patriarchal way of life of assyrians, national consciousness.

© А. Маргулов

Надійшла до редакції 19.05.2011

УДК 372:338.48.-44

ПАМ'ЯТКИ ТУРИЗМУ СУЧАСНОЇ ДОНЕЧЧИНИ: АТРАКТИВНІСТЬ, ІСТОРИЧНА ТА СОЦІАЛЬНО- КУЛЬТУРНА ЗНАЧУЩІСТЬ

ВАСИЛЬ МАСАЛЬСЬКИЙ,

кандидат історичних наук, професор, декан факультету суміжних і додаткових професій
Донецького національного університету, академік Української технологічної академії

ГЕННАДІЙ МИШЕЧКІН,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Донецького інституту туристичного бізнесу

Історико-соціологічне дослідження присвячене актуальній проблемі - пам'яткам туризму сучасної Донецької області, їх привабливості для вітчизняних і зарубіжних туристів, а також історичній та соціально-культурній значущості. Автори намагалися комплексно проаналізувати найбільш атрактивні пам'ятки туризму, насамперед природно-географічні та історико-культурні. У роботі підкреслюється, що Донецька область має потужний туристичний потенціал, який, на жаль, використовується поки що вкрай слабо.

Ключові слова: пам'ятки туризму, туристична сфера, атрактивність, національний природний парк, регіональний ландшафтний парк, історико-архітектурний заповідник.

Постановка проблеми. Період незалежності України - якісно новий період розвитку українського суспільства і держави. У цей час перед українським народом постали непрості питання соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного характеру.

Не залишилися осторонь і проблеми розвитку туристичної сфери. Варто зазначити, що на державному рівні розуміння важливості розвитку туристичної сфери України зберігає свою актуальність. Так, на нараді з питань розвитку туристичної сфери (липень 2010 р.) віце-

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.

прем'єр-міністр України С. Тігіпко підкреслив, що кошти від туризму мають становити більш вагому частку у ВВП України. Країна зацікавлена у швидкому зростанні туристичної галузі, бо в державах, подібних за рівнем розвитку до України, туризм забезпечує в десять разів більше коштів, що надходять до бюджету [1].

Відомо, що Україна в 2012 році - як одна з країн-організаторів - буде приймати фінальну частину чемпіонату Європи з футболу. Чотири українських міста - Київ, Харків, Львів і Донецьк прийматимуть матчі Євро-2012. Звідси й завдання розвитку туризму в окреслених регіонах України стає вкрай актуальним. Проведення цього спортивного форуму в нашій країні - додатковий шанс підвищити конкурентоспроможність України та її окремих регіонів у туристичній сфері.

Донецьчина має великі можливості для розвитку туризму: видатні гідрологічні, геологічні та ботанічні пам'ятки природи, багате історичне минуле краю, численні пам'ятки історії та культури, курортні комплекси, десятки унікальних виробництв. Сучасна Донецьчина - це один із найбільш густонаселених регіонів України. На території Донецької області мешкає понад 4 млн населення. Усе це не може не зацікавити вітчизняних та зарубіжних туристів.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання з вивчення пам'яток туризму сучасної Донецьчини привертало увагу дослідників різного фаху - істориків, біологів, економістів, соціологів тощо.

Важлива роль в аналізі визначеної проблеми належить історико-краєзнавчим нарисам, які були присвячені як Донецькому регіону загалом, так і окремим містам області. Серед них виділимо праці Є. Ясенова, В. Стьопкіна, В. Гайдука та ін. [2-5], у яких аналізується історія обласного центру, виокремлюються специфічні особливості його розвитку. Більш докладно про Донецький регіон у цілому йдеться в праці "Книга о Донбассе. Природа. Люди. Дела". У ній подається інформація про історико-економічний та соціальний розвиток міст області [6]. Проте в указаних вище дослідженнях увага на атрактивності пам'яток туризму не акцентується. Натомість в іншому науковому доробку "Рекреационные зоны и туристско-экскурсионные маршруты Донецкой области "Мой Донбасс" саме атрактивності туристичних об'єктів приділяється значна увага [7].

Практично першою спробою комплексного представлення пам'яток туризму Донецьчини стала наукова стаття М. Є. Беслапова і В. І. Масальського "Природні та історико-культурні ресурси туризму в Донецьчині" [8]. На широкому фактичному матеріалі автори переконливо доводять, що Донецька область має великий туристичний потенціал, про який здебільшого пересічний громадянин України майже не має інформації. Акцентуючи увагу на історичній та соціально-культурній значущості пам'яток туризму, дослідники підкреслили залежність розвитку туризму від загального соціально-економічного становища в Україні.

Цінна інформація стосовно досліджуваних питань зосереджена також у місцевих краєзнавчих нарисах та путівниках [9-16]. Серед них виокремимо колективну наукову статтю М. С. Кудкоцева і С. М. Голубничої, яку присвячено туристсько-рекреаційним ресурсам Волноваського району Донецької області. На основі новітніх підходів фахівці спробували представити туристсько-рекреаційне зонування одного з найпривабливіших районів Донецьчини - Волноваського [17].

Невідомі сторінки історії визволення Святогір'я від німецько-фашистських загарбників висвітлюються в колективному краєзнавчому нарисі Г. В. Кузьменко,

В. І. Долі й В. В. Разумного [18]. Автори не тільки ввели в науковий обіг невідомі факти, але й розробили, запропонували й першими реалізували на практиці туристичний маршрут місцями бойової слави воїнів 79-ї гвардійської стрілецької дивізії, яка воювала тут у роки Великої Вітчизняної війни.

Музеям Донецьчини присвячена стаття Г. Чумак [19].

Також слід зазначити, що фахівцями Донецького інституту туристичного бізнесу складено декілька десятків екскурсій Донецьком та територією Донецької області. Виділимо серед них ті, що були створені лише останнім часом: "Донецьк - початок усіх маршрутів", "Село Прелестное - колоритний уголок духовності", "Разрешите представить - Донецьк!" (путівник у вигляді екскурсій містом) та ін. [20, 21].

Про небайдужість до вказаної проблеми свідчить і той факт, що останнім часом з'являється все більше публікацій у місцевій періодичній пресі. Кількість їх значна, тому обмежимося лише найбільш цікавими [22-27]. Серед них є такі, що висувують конкретні рекомендації щодо покращення туристичного іміджу обласного центру, зокрема пропонують окултурити й використовувати відпрацьовані шахти, закриті підприємства, місцеві територіальні як туристичні об'єкти [28, 29].

Вищевикладене свідчить, що в більшості публікацій досліджувана проблема поки що не знайшла комплексного й повного відображення, в основному розглядалися її окремі аспекти та напрями. Отже, зважаючи на наукову актуальність і практичну значущість цієї роботи, авторами поставлено за мету дослідити, проаналізувати й спробувати комплексно представити найбільш значні пам'ятки туризму сучасної Донецьчини, акцентуючи увагу на їх туристичній атрактивності, історичній та соціально-культурній значущості.

Виклад основного матеріалу. Стосовно природно-географічних та історико-культурних ресурсів туризму Донецьчини спочатку зазначимо, що на весну 2011 року в Донецькій області зафіксовано на державному рівні 113 заповідних територій, із яких два національних природних парки (НПП). У планах на майбутнє - створення ще двох НПП, першого - на базі регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Донецький кряж" (Шахтарський і Амвросіївський райони), другого - на базі РЛП "Клебан-Бик" (Костянтинівський і Артемівський райони).

Одним із ботанічних чудес Донецьчини є Хомутівський степ. Це перший організований у Донбасі заповідник і найбільший за площею (1030 гектарів). Розташовано його в Новоазовському районі. У Хомутівському степу налічується 560 видів рослин, серед яких 50 рідкісних й ендемічних. 15 із них занесено до Червоної книги. Степ стає найбільш мальовничим у травні-червні. Саме тоді цвіте одна з найдивовижніших степових рослин - воронець. Його яскраво-червоні квіти контрастно виділяються на зеленому фоні. Сусідять з воронцем тюльпан Шренка, світло-червоні та жовті квітки якого разом із степовим піоном створюють неповторний живий килим. Степовому краєвиду надають незвичності кам'яні баби. Цих скульптур стародавніх зодчих на території заповідника понад 20. З 1957 року на території Хомутівського степу функціонує музей.

Іншим дивовижним куточком Донецьчини є заповідник Кам'яні Могили, який розташовано на Приазовському узвишші у верхів'ях маленької річки Каратиш (Волгодарський район). Тут залишають незабутню враження окремі валуни або "могили" і цілі скелясті гряди, нерідко з вершинами, що піднімаються над степом на 75-100 метрів. Появу гранітних велетнів у степу вчені пояснюють так: близько 2 мільярдів років тому на те-

риторії нинішнього Приазов'я сформувався докембрійський кристалічний фундамент. На ньому сформувався ґрунтовий та рослинний покрив. А після відступу льодовика вода, що стікала на південь, вимила великий кам'яний острів, який під дією розливу й вивітрювання поступово розпався. Утворилось хаотичне нагромадження скель. На стелях нависів і гротів у північно-західній частині Кам'яних Могили археологи виявили цілу колекцію наскельних зображень - петрогліфів, що належать до різних історичних періодів. Історики припускають, що в цьому районі в 1223 році відбулася битва об'єднаних давньоруських і половецьких сил із монголо-татарами, відома в історії як битва на Калці. Кам'яні Могили - єдине місце, де ростуть релікти: волошка й деревій голий.

Світове визнання завоював первісток вітчизняного степового лісорозведення - Великоанадольський ліс. Лісовий масив протягнувся широкою смугою з північного заходу на північний схід між селом Благодатним і містом Волновахою; його площа - 2543 гектари. Історія виникнення Великоанадольського лісу пов'язана з іменем його засновника В. С. Граффа. У 1845 році були проведені перші насадження лісу. Тут працювали також лісники й учені Л. Г. Барк, Х. С. Полянський, В. В. Докучаєв, М. Я. Дахнов, Г. Н. Висоцький. Науковий подвиг В. С. Граффа здобув гідну оцінку. У 1910 році на кошти, зібрані громадськістю, йому було споруджено пам'ятник із чорного граніту. Установлено його на головній алеї створеного ним лісу.

Вартою уваги пам'яткою Великоанадольського заповідника є дендрологічний парк. У ньому зібрано багато деревних та чагарникових порід із різноманітних районів земної кулі. Оксамит амурський, ліщина маньчжурська, софора японська - уродженці Східної Азії. Флора Північної Америки представлена сосною жовтою, кленом пенсильванським та ін. Але найбільш повно показано флору Центральної та Північної Європи. Унікальний досвід степового лісорозведення приваблює вчених і туристів не тільки нашої країни, а й усього світу. У 2004 році на території Великоанадольського лісу, на березі тамтешнього озера, було відкрито найсучасніший оздоровчо-туристичний комплекс відпочинку й рекреації під назвою "Форест парк" (близько 50 гектарів), який уже набув великої популярності не тільки серед місцевого населення, але й чисельних гостей Донеччини.

У липні 2000 року у Приазов'ї було створено регіональний ландшафтний парк "Меотида", який об'єднав різні за статусом природоохоронні території та об'єкти, що існували до того на Азовському узбережжі нашої області. Пізніше, у грудні 2009 року на базі ландшафтного парку Указом Президента України було створено Національний природний парк "Меотида", який отримав у постійне користування 20720 гектарів землі державної власності. Робітники парку пишаються тим, що в 2009 році кучеряві пелікани (птаха, занесений до всіх міжнародних Червоних книг) вивели тут пташенят. При відвідуванні природного парку "Меотида" туристи зможуть спостерігати за життям птахів на Кривій косі. Для цього на кордоні заповідної зони поставлено спеціальну вежу, а в прокаті є біноклі. Організовано екскурсії катером, з якого можна помилуватися на кучерявих пеліканів, чорноголових реготунів (мартин каспійський), бакланів та інших птахів [30].

Цінною ботанічною пам'яткою природи є Балка гірка (Амвросієвський район). Це одна з небагатьох діляниць, де росте рідкісний представник української флори - еремурус величний. Рослина примітна тим, що вона є витонченою й високодекоративною.

Серед гідрологічних пам'яток природи особливий інтерес становлять Слов'янські озера (м. Слов'янськ). Найбільші з них - озеро Ріпне (32 гектари), озеро Сліпне (30 гектарів). Озера карстового походження, їхні ропа та грязі мають лікувальні властивості й не поступаються, а навіть перевершують всесвітньо відоме Мертве море. Нині тут діють санаторії "Донбас", "Слов'янський" і "Ювілейний", а лікувальні грязі постачаються в багато лікарень області. Характерна особливість цього місця полягає в тому, що ніде більше в Україні солоні озера не зустрічаються на такій великій відстані від моря.

На Донеччині є й дивні геологічні пам'ятки природи. Серед них виділяються Дружківські скам'янілі дерева (Костянтинівський район). Лише один гектар площі займає кам'яний гай, але цінність його величезна. Багато тисячоліть тому на цих місцях буйно зеленіли араукарії. Скам'янілі дерева не тільки зберегли структуру: взявши тонкий зріз дерева, чітко можна побачити клітинну будову колишніх хвойних дерев. Скам'янілі дерева - своєрідні свідки того, що приблизно 250 млн років тому на теренах сучасної північно-західної частини Донбасу переважав вологий, теплий клімат і росли розкісні вічнозелені ліси з гігантських папоротей, хвощів, сигілярій. Значне місце в цих лісах займали араукарії. На сьогодні вони збереглися у Південній Америці, в Австралії й на островах Нова Каледонія в Тихому океані. Ураховуючи унікальність визначених туристичних об'єктів, нещодавно в Донецькій обласній раді порушене питання про створення на базі вже згаданого регіонального ландшафтного парку "Клебан-Бик" (загальна площа 2900 га) національного природного парку "Дружківський кам'яний ліс".

Інша унікальна геологічна пам'ятка природи - скелеподібне оголення верхньої крейди поблизу с. Білокузьминівка Костянтинівського району.

Прекрасним й унікальним куточком Донеччини є Святі гори. На високому правому березі Сіверського Дінця, що біліє виходом крейди, збереглися рідкісні рослини дольодовикового, льодовикового й післяльодовикового періодів. Гори піднімаються на висоту 120 метрів над річкою. Вони займають близько тисячі гектарів площі. У старовину вони були заслоном на шляху ворогів. Упродовж гребеня крейдяних гір тягнувся оборонний вал з бійницями. А вириті в горах печери й таємні ходи збереглися і донині. З рослинного світу найбільшу цінність має крейдяна сосна. Це реліктове дерево, яке, за визначенням учених, з'явилося тут близько 2 млн років тому. На сьогодні крейдяну сосну занесено до Червоної книги.

Указом Президента України за № 135/97 від 13 лютого 1997 року на території Слов'янського, Краснолиманського й Артемівського районів було створено Національний природний парк (НПП) "Святі гори". Парк головним чином протягнувся уздовж лівого берега ріки Сіверський Донець з великими відступами на правому березі. Загальна площа парку 40589 гектарів. На території парку знаходяться 129 об'єктів археології і 73 пам'ятки історії. На вершині білого бескиду, дивно гармоніюючи з оточуючим ландшафтом, притулилась надзвичайно мальовнича Миколаївська церква - пам'ятка української архітектури XVII ст. Біля підніжжя крейдяного бескиду на невеликій терасі біля води розташувались пізніші будівлі Святогірського монастиря: Успенський собор, Покровська церква, келії, башти кріпосної стіни та інші пам'ятки, споруджені руками народних умільців. Важлива подія в культурному житті України відбулася в 2005 році - Святогір-

ський монастир отримав статус лаври. На сьогодні це одна з трьох лавр, які діють на території України.

До комплексу історичних пам'яток також належить і монументальна скульптура Артема роботи І. П. Кавалерідзе. Поряд із цим пам'ятником знаходиться меморіал Великої Вітчизняної війни, який присвячено радянським воїнам, загиблим під час визволення Святогір'я в 1943 році. Крім того, на вершині пагорба знаходиться могила командира 79-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора М. Ф. Батюка. Також на території парку знаходиться Дуб Камишева - пам'ятник Герою Радянського Союзу, гвардії лейтенанту Володимиру Камишеву.

Історичний музей Святогірського історико-архітектурного заповідника засновано в 2002 році. Музейний фонд налічує понад 14 тис. експонатів. На території парку прокладені дві екологічні стежки - "Зустріч" і "Дубовий гай". НПП "Святі гори" є еталоном гармонійного поєднання природної та історико-культурної спадщини Донеччини. У 2003 р. парк увійшов до Федерації природних і національних парків Європи (Європарк). У 2008 р. крейдяні гори (Святі гори) на території НПП увійшли до Топ-100 всеукраїнського конкурсу "Сім природних чудес України".

Цікаво, що саме тут - на Святих горах - уперше на Донбасі 16 липня 1991 р. членами Народного Руху України було піднято національний синьо-жовтий стяг.

На території Донеччини є багато археологічних пам'яток (кургани, залишки стародавніх поселень, кам'яні статуї, сарсенові камені тощо). Артефакти археологічних експедицій переконливо свідчать про те, що людина перебувала на теренах області з найдавнішого періоду - палеоліту. Ідеться про розкопки біля села Зелений Гай (Тельманівський район), у Приазов'ї (Амвросіївський район), біля сіл Антонівка й Олександрівка (Мар'їнський район) тощо [31].

Пізнюпалеолітичні стоянки відкрито в урочищі Мінівський Яр і біля села Тетянівка (на захід від Святих гір). Про життя і побут давньої людини свідчать знаряддя праці: кремінні підщепи, ножеподібні пластини, з яких виготовлено скребки, різці, наконечники списів. У різних районах Донеччини знайдено стоянки періоду неоліту і бронзового століття. Археологічні знахідки на території області доводять, що в далекому минулому в Північному Приазов'ї кочували скіфи, сармати, печеніги, половці. У XIII ст. ця територія була піддана спустошливій навалі монголо-татар. Територія краю увійшла до сфери впливу Золотої Орди, а після її розпаду, у середині XV ст., - до складу Кримського ханату, який незабаром потрапив у залежність від султанської Туреччини [32].

Навколо питань, пов'язаних із заселенням Донеччини, певний час тривали дискусії. Учений-історик Р. Д. Лях уважав, що саме запорожці, починаючи з XVI ст., заснували тут хутори, зимівники, їх швидкохідні "чайки" плавали Кальміусом [33]. Ґрунтовно тему заселення й освоєння Південно-Східної України опрацював у докторській дисертації й ряді монографій проф. В. О. Пірко [9]. Ним на основі архівних та інших джерел показано, що в XVII і першій половині XVIII ст. Донеччину заселяли головним чином вихідці з Правобережжя. Але Росія здійснювала заходи щодо зміцнення свого впливу в регіоні, особливо після ліквідації в 1775 році Запорозької Січі. Тому якщо в 1776-1782 рр. у межах створених Азовської і Новоросійської губерній проживало 708190 осіб, із них українців - 73,8 %, росіян - 12,2 %, молдован - 6,2 %, греків - 3,5 %, то в кінці XVIII ст. чисельність українців у регіоні зменшилася до 64,8 %.

На Донеччині чимало пам'ятних місць, пов'язаних з українським козацтвом. Так, на березі Азовського

моря, при впадінні в нього річки Кальміус, у межах нинішнього міста Маріуполя на початку XVII ст. запорожці спорудили невелику земляну фортецю Домаху, яка прикривала вихід "чайок" по Кальміусу через Керченську протоку в Чорне море. Із цим річковим козацьким шляхом пов'язане існування на річці Вовчий, лівій притоці Самари, на захід від нинішнього міста Селідове, підпільної пристані, яка розміщувалась під прикриттям верб та очерету. Уздовж Самари й Вовчої йшов шлях, яким запорожці діставались в Азовське і потім Чорне море. Фактично в першій половині XVII ст. значна частина території сучасної Донецької області складала Кальміуську паланку Запорозької Січі. Саме в межиріччі Сіверського Донця і Казенного Торця в 40-х роках XVII ст. діяли запорожські загони, які під час визвольної війни перебували в складі військ Б. Хмельницького. У пам'яті старожилів Святогір'я збереглися відомості про козацьку пристань на лівому березі Казенного Торця, козацький вал, який було насипано слобідськими козаками влітку 1684 р.

Серед пам'яток історії Донеччини особливо виділяється часто згадувана в українських джерелах Савур-Могила. Вона знаходиться в південно-східній частині Донецької області, за 12 км від міста Сніжного. Савур-Могила - пам'ятка старовини і героїчного українського епосу. Її ім'я та слава засяяли ще яскравіше після Великої Вітчизняної війни, коли Савур-Могила стала свідченням мужності воїнів, що долали Міус-фронт (лінія укріплень німецьких військ) та визволяли Донбас від фашистських загарбників.

Розкопки допомогли розкрити таємниці Савур-Могили. Установлено, що це останець одного з розмитих відрогів Донецького Кряжу. Верхня частина його - насипаний курган діаметром 32 м і заввишки 4 м. У центрі цього штучного насипу було виявлено давнє поховання. Учені припускають, що штучну частину Савур-Могили насипано в другому тисячолітті до н. е.

Відразу після закінчення Великої Вітчизняної війни на Савур-Могили було встановлено пам'ятник: шестиметрову піраміду з місцевого вапняку. А напис на піраміді сповіщав, що 5-а ударна армія в боях за Донбас втратила 23238 солдат і офіцерів. У 1963 році гірники Сніжного вирішили створити фонд для спорудження монументального пам'ятника на Савур-Могили. Трудящі Тореза і Шахтарська також відпрацювали по дві години й зароблені кошти перерахували в цей фонд. Донецька організація Спілки архітекторів провела відкритий конкурс на кращий проект пам'ятника на Савур-Могили. 10 вересня 1967 року пам'ятник було відкрито. На найвищій точці Савур-Могили піднявся 36-метровий обеліск з граніту. Біля нього 8-метрова фігура воїна з автоматом у піднятій руці, у плащ-палатці, що розвівається на вітру. На обеліску напис: "Визволителям Донбасу - воїнам Великої Вітчизняної війни 1941 - 1945 рр.". Біля підніжжя кургану обладнано нижній оглядовий майданчик [34].

Донецька земля багата пам'ятками історії, пов'язаними із життям видатних політичних, церковних, військових діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва. Так, у селі Сонцівці Катеринославської губернії (тепер село Красне Донецької області) у 1891 році народився С. С. Прокоф'єв. Творчий доробок видатного композитора величезний - 130 творів: 8 опер, 7 балетів, 7 кантат, 7 симфоній, 8 концертів, 14 сонат, багато ансамблів, романсів, пісень, хорів. У селі Красному відкрито музичну школу ім. Прокоф'єва. До сторіччя від дня народження великого композитора С. Прокоф'єва, у 1991 р., у с. Красне було відкрито меморіальний музей, у залах якого розміще-

но матеріали, що розповідають про життя і творчість композитора. У центрі села встановлено пам'ятник С. Прокоф'єву роботи скульптора, народного художника України В. П. Полонкіна [24]. Крім того, до сторічного ювілею відреставровано Свято-Петропавлівську церкву, засновану ще в 1840 році. Саме в ній у 1891 році священник Андрій Павловський похрестив С. Прокоф'єва. Біля церкви знаходиться також могила батька композитора, пам'ятний знак на місці садиби батьків С. Прокоф'єва. Щорічно в рамках музичного фестивалю "Прокоф'євська весна" у музеї проводяться творчі зустрічі та концерти, присвячені великому композитору.

На Кривій Косі (нині селище Сєдове Новоазовського району) народився майбутній відомий полярник Г. Я. Сєдов. Його ім'ям названі вулиця і Будинок культури, йому встановлено пам'ятник, про нього розповідають експонати музею. Л. Санін - учасник експедиції на шхуні "Святий Фока", яку організував Г. Сєдов, опублікував у 1987 році книгу "Полярный исследователь Г. Я. Сєдов" [35].

У с. Сріблянка Бахмутського повіту в 1882 році народився відомий український політичний і громадський діяч, публіцист, соціолог, поет Микита Шаповал. Член Центральної Ради в 1917-1918 рр., міністр пошт і телеграфу в уряді В. Винниченка і міністр земельних справ в Уряді Директорії. У с. Сріблянка стоїть пам'ятник М. Шаповалу, працює його музей.

На околиці Маріуполя, при впадінні Кальміусу в Азовське море, біля самого берега в маленькій хатині в 1842 р. народився видатний художник А. І. Куїнджі. Звідси було видно неосяжні морські простори й донецькі степи. Саме тут з'явилась у майбутнього художника любов до степових просторів, яку він проніс через усі своє творче життя.

У донецькій школі № 75 у післявоєнні роки навчався майбутній поет-дисидент В. С. Стус. У 2007 р. у будинку цієї школи (зараз II навчальний корпус Донецького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом) йому було відкрито персональний музей, у якому зберігаються шкільні журнали післявоєнного часу, фотোগрафії, листи та інші речі В. С. Стуса, що свідчать про визнаний талант і тернистий життєвий шлях цієї неординарної людини. А на вході до філологічного факультету Донецького національного університету, де студіював В. Стус, встановлено меморіальну дошку, біля якої завжди лежать живі квіти.

У Донецьку в 1931 р. народилася відома українська письменниця, поетеса і художниця, член українського ПЕН-клубу Емма Андєєвська. На землі Донбасу народилися відомі українські письменники української діаспори - В. Біляїв (1925-2006), В. Бендер (1923-1991), В. Гайдарівський (1906-1972), Надія Світлична (1936-2006), Олекса Тихий (1927-1984) та ін.

Донецька земля стала також малою батьківщиною для багатьох інших знаних людей, зокрема відомих державних і політичних діячів України М. О. Скрипника, М. С. Хрущова, маршала, двічі Героя Радянського Союзу К. С. Москаленка, Президента України В. Ф. Януковича, космонавтів Г. Т. Берегового, О. О. Волкова, С. О. Волкова, популярного актора і режисера Л. Биковича, відомого співака Й. Кобзона, видатного організатора з вугледобувної промисловості А. Ф. Засядька, легендарного сталевара М. Мазая, званої трактористки зі Старобешового П. М. Ангеліної та багатьох інших, кого за заслугами оцінює і ким пишається Донеччина.

Донецький край має величезні можливості щодо розвитку промислового туризму. Такі міста, як Донецьк, Макіївка, Маріуполь, Горлівка, Краматорськ, Сло-

в'янськ, Єнакієве та інші є центрами вугільної, металургійної, машинобудівної, трубопрокатної, хімічної промисловості. У низці великих розвинених міст Артемівськ - найбільший центр соляної промисловості України. Підприємства рудоуправління "Артемсіль" виробляють 90 % солі в Україні. У межах цього міста найбільш привабливим об'єктом для туристів постають соляні шахти м. Соледача. У відпрацьованих штольнях соляної шахти Соледача розроблений й активно використовується екскурсійний маршрут, який передбачає відвідування соляного футбольного поля, підземних лабіринтів, концертної зали, підземної галереї, виконаних із солі оригінальних скульптур. Також на глибині понад 300 м працює унікальний на теренах України спелеосанаторій "Соляна симфонія". Розмір відпрацьованих соледобувних виробок-камер настільки значний, що в 2003 році в одній із соляних шахт запущено повітряну кулю. Цю подію було зафіксовано у книзі рекордів Гіннеса. З 2004 до 2007 року в підземній соляній залі висотою 30 метрів із неповторною акустикою проходив щорічний Міжнародний арт-фестиваль "Соляна симфонія", учасниками якого були симфонічні оркестри та оперні виконавці з України, Росії, Австрії, Італії та Франції. Тепер екскурсії до соляних шахт Соледачу стали улюбленими й масовими серед донеччан та їхніх гостей.

Широко відомий в Україні та за її межами Артемівський завод шампанських вин, що розташований під землею на глибині 70-80 м у виробках раніше діючих шахт із видобутку гіпсу. Завод веде свою історію від середини XVIII ст., коли в Бахмуті (Артемівську) розпочалась розробка гіпсових покладів. У 1950 році на базі гіпсових штолень було створено виносховище й розпочато будівництво заводу шампанських вин. У 2005 році виробництво вітчизняного "шампанського" досягло 300 млн пляшок на рік. Продукція заводу отримала 12 Гран-прі, 62 золотих, 39 срібних і 4 бронзових медалі. Одночасно 30 млн пляшок вина як мінімум три роки витримуються у підземних штольнях на глибині 72 м. Нині на заводі регулярно проводяться екскурсії для бажаючих громадян із відвідуванням алебастрових штолень та дегустацією 507 сортів шампанського.

Понад 40 унікальних виробництв є на підприємствах Донецької області. Серед них - об'єднання "Ферит" на заводі хімікативів у м. Донецьку. На ньому виробляється 30 найменувань феритових виробів (магніти для електродвигунів, кільця феритові різноманітної діаметра тощо), 20 із яких, крім "Фериту", в Україні ніким не виробляється [37].

Серед місць улюбленого й активного відвідування туристами, звичайними мешканцями та гостями Донеччини - велика кількість музеїв. За даними Донецького обласного управління культури та туризму в Донецькій області розташовано 29 державних музеїв і 124 музеї на громадських засадах, із яких 44 мають статус народних. Тільки місто Сніжне, населення якого становить близько 100 тис. жителів, має 15 музеїв, а в Донецьку їх десятки. Найбільший із них - Донецький обласний краєзнавчий музей, у фондах якого майже 100 тис. експонатів. Слідом іде Донецький обласний художній музей, що налічує понад 12 тис. творів живопису, графіки, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва. Серед них унікальні колекції українського, російського і європейського мистецтва. На жаль, зараз музей має обмежені можливості щодо їх достойної презентації, тому нещодавно Донецька обласна рада оголосила конкурс на кращій архітектурний проект-концепцію побудови Донецького художнього музею світового рівня до початку Євро-2012. Чекатимемо на цю безумовно значущу подію.

Рідкісні колекції мають музеї окремих підприємств. Вдалим зразком того, як треба зберігати досягнення нашої національної культури є село Прелесне (Слов'янський район) та створений у ньому етнографічно-краєзнавчий музей. Прелесне - типове українське село, розташоване в мальовничій місцевості, на правому березі річки Сухий Торець. Історики вказують, що село було засноване в 1768 році В. В. Бантишем. Першими мешканцями Прелесного були кріпосні селяни поміщика, переселенці з його вотчини, яка знаходилася в Курській губернії. Тут же селились і сторонні люди з різних районів України. У Прелесному створено етнографічно-краєзнавчий музей, у якому зібрано старовинні речі, посуд, одяг та знаряддя праці, предмети домашнього вжитку та ікони. Велику допомогу у створенні музею надали мешканці села, які безкоштовно віддавали речі, що збереглися з тих часів, коли вони були в ужитку. А на вулиці, поруч із будинком музею, знаходиться музей під відкритим небом. Він являє собою майже закінчений ансамбль: стара українська хата, комора, млин, у дворі плуг та сіялка. Отже, для любителів сільського й "зеленого" туризму село Прелесне - справжня Мекка.

Унікальним і єдиним в Україні є музей мініатюрної книги у м. Горлівка, створений колишнім офіцером морської піхоти, інженером-будівельником, пристрасним збирачем книг-маляток Веніаміном Разумовим. Подібні музеї існують тільки в Баку і Токіо. У музеї зберігаються більше 8700 мініатюрних і мікрокниг з 57 країн 103 мовами світу. Максимальний розмір книг у колекції - 100 мм. Найменші за розміром екземпляри подібні до макового зерна. У музеї зберігається том О. С. Пушкіна, який у 60 разів менше макового зерна. Деякі екземпляри книг виготовлені в XVIII і XIX ст. Є книги, що побували в космосі. Також у музеї зберігається мініатюрна книга, яку виготовлено з берести. Крім книжок, в експозиції є мікромініатюри на людському та кінському волоссі. У 1996 р. музей отримав статус державного.

Сучасний Донецьк важко уявити без Парку кованих фігур, розташованого у сквері біля будинку Донецької міської ради. У ньому компактно розмістилися шедеври ковальського мистецтва, аналогів яким немає у світі: альтанка закоханих; букет майстрів; алея арок; алея знаків Зодіаку та багато інших. Першою кованкою стали троянди - символічна квітка Донецька. Але справжнім шедевром ковальської майстерності є неперевершена пальма, виготовлена зі шматка рейки ковалями Юзівського заводу А. І. Мерцаловим та Ф. Ф. Шкариним у 1896 році, вона стала не тільки надихаючим прикладом до високохудожнього ковальства, а й перетворилася на унікальний символ Донбасу. Щороку в цьому парку проходять змагання майстрів ковальської справи з усієї України й навіть з інших країн.

В іншому загальноміському парку ім. О. Щербаківа, рішення про створення якого було прийнято ще в 1931 році, у 2009 році відбувся другий етап грандіозної реконструкції. Розташований уздовж берегової лінії декількох зв'язаних між собою ставків, він перетворений на справжній оазис культури й відпочинку. Південний вхід до парку прикрашений декоративними металевими воротами. Відразу за воротами - оригінальний фонтан. Неповдалі від нього починається розарій, засаджений понад півтора тисячами різних сортів троянд та інших квітів. Такий собі квітковий рай. Тут також щороку відбуваються фестивалі "Троянди Донбасу" та виставки квітів. Кому пощастить їх відвідати, отримає чарівне враження на все життя.

Видається, що в наступні рік-два візитівкою міста Донецьк стане футбольний стадіон "Донбас-Арена",

створений на честь популярного футбольного клубу "Шахтар". 50-тисячний стадіон - перший у Східній Європі, спроектований і побудований відповідно до стандартів УЄФА категорії "Еліт" - п'ять зірок із безпрецедентними заходами безпеки й найширшою індустрією гостинності. Початок будівництва об'єкта - 2004 рік. Відкриття стадіону відбулося 29 серпня 2009 року. Завдяки незвичайному дизайнерському рішенням - ефекту ширяючого даху - "Донбас-Арена" за формою нагадує "літаючу тарілку". У споруді розмістилися три ресторани ("Діамантовий", "Платиновий", "Золотий"), чотири бари, лаундж-бар, десятки фаст-фудів, торговельних точок. Окреме крило відведене під фітнес-центр. Тут розташовані фан-кафе, музей і фірмовий магазин ФК "Шахтар". Родзинкою стадіону є екскурсійні тури, загальна концепція проведення яких така: ознайомлення з оригінальними характеристиками й особливостями "Донбас-Арени", відвідування приміщень футболістів, музею ФК "Шахтар", а на завершення - відвідування фірмового клубного магазину сувенірів. Хто б не побував на "Донбас-Арені" - відчує не тільки спортивний заряд бадьорості й прагнення до перемоги, а й величезне естетичне задоволення.

Слід зауважити, що туристичний потенціал Донеччини далеко не вивчений остаточно, багато об'єктів не музеєфіковані. Так, на базі закритих вугільних шахт і металургійних виробництв можлива реалізація ряду музеїв техніки. Одна з таких ініціатив - "Український техноленд" - планується на базі єнаківської шахти "Юнком", де в 1979 р. здійснили підземний ядерний вибух у технологічних цілях (об'єкт "Кліваж").

Інший важливий об'єкт - перший вугільний промисел, який, як ми тепер уже знаємо, був побудований у 1723-1724 рр. поблизу соляних копалень Артемівська. Вугілля було розкрито виробкою довжиною понад 30 м і висотою 20 м. Керували цими роботами ландрат Київської губернії Микита Вепрейський і комендант Бахмутської фортеці Семен Чирков. Видобуте вугілля призначалося для випарювання солі з розсолу.

А ще варто музеєфікувати найстаріше місто Донецького краю - Маріуполь (Домаху), Слов'янськ, Артемівськ. Зокрема, відбудувати центр Кальміуської паланки - Домаху, Кальміуську слободу, де завдяки старанням козацького полковника Андрія Порохні збудована в 1754 р. Старомиколаївська церква - чи не найбільша на той час у нашому краї.

Висновки

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що Донеччина завдяки самобутнім умовам природного та історичного розвитку характеризується величезними можливостями щодо розвитку туризму. Фахівцями Донецької обласної ради з туризму й екскурсій розроблені "зелені маршрути": до Хомутівського степу, Великоанадольського лісу, Кам'яних Могили, Святогір'я, Азовського узбережжя та інших унікальних куточків природи. Міськими бюро подорожей і екскурсій розроблені маршрути й путівники, які знайомлять із пам'ятками і пам'ятними місцями, їх історією і культурою. Обласна станція юних туристів розробила й проводить екскурсії та туристські походи козацькими маршрутами. Найбільш наполегливо й плідно працює в цьому напрямку Донецький інститут туристичного бізнесу. І хоча інституту всього 19 років, проте його фахівці зробили чимало задля популяризації туристсько-рекреаційних ресурсів Донецької області. Наразі фахівцями інституту створені віртуальні екскурсії по Донецьку, створюється електронна карта Донецької області з туристичними

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.

об'єктами за трьома напрямками: природно-географічним, історико-культурним та соціально-економічним.

У цілому ж слід констатувати: поки що туристичні можливості Донеччини використовуються вкрай недостатньо. Зважаючи на певні негативи загальної соціально-економічної ситуації в країні, більшість туристичних фірм України, у тому числі Донецького регіону, на жаль, зорієнтовані здебільшого на виїзний туризм. Відповідно туристичний потенціал області враховується в останню чергу. В уяві пересічного громадянина України Донеччина продовжує асоціюватися лише як потужний індустріально-шахтарський край. Настав час поєднати в цьому напрямку зусилля держави та приватну ініціативу й спрямувати їх на подальший розвиток та використання значних за обсягом, економічно ефективних, висококультурних і духовно високих можливостей туристичної галузі Донеччини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Перспективна галузь // Персонал плюс. - 2010. - № 29-30. - С. 7.
2. Ясенов Є. Місто, яке вигадав Юз / Є. Ясенов. - Донецьк : Донеччина, 2009. - 272 с.
3. Степкин В. П. Иллюстрированная история Юзовки - Сталино - Донецка / В. П. Степкин. - Донецк : Алекс, 2007. - 252 с.
4. Гайдук В. А. Юз и Юзовка / В. А. Гайдук. - Донецк : Фирма "Кардинал", 2000. - 320 с.
5. Донецк. Историко-краеведческий очерк / [рук. автор. колл. С. Ф. Поважный]. - Донецк : Донбасс, 1981. - 328 с.
6. Книга о Донбассе. Природа. Люди. Дела. - [изд. 2-е, перераб. и доп.]. - Донецк : Донбасс, 1977. - 319 с.
7. Рекреационные зоны и туристско-экскурсионные маршруты Донецкой области "Мой Донбасс". - Донецк : ДИТБ, 2001. - 215 с.
8. Беспалов М. Є. Природні та історико-культурні ресурси туризму в Донеччині / М. Є. Беспалов, В. І. Масальський // Розвиток туризму в Україні. Проблеми і перспективи : зб. наук. статей. - К. : ІВЦ "Слов'янський діалог", 1995. - С. 104-112.
9. Пірко В. О. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. / В. О. Пірко. - Донецьк : Схід. вид. дім, 2003. - 180 с.
10. Пырин С. Н. Соляная шахта Донбасса / С. Н. Пырин, Л. Ф. Ефимович. - Славянск, 2003. - 44 с.
11. Винк Н. В. Артемовск: Путеводитель / Н. В. Винк, В. Ф. Кацель. - Донецк : Донбасс, 1971. - 44 с.
12. Чаплинская О. М. Памятники Мариуполя рассказывают / О. М. Чаплинская, Н. В. Пасько. - Мариуполь : Рената, 2005. - 88 с.
13. Осычнюк В. В. Хомутовская степь: путеводитель / В. В. Осычнюк, А. П. Генов. - [2-е изд., доп.]. - Донецк : Донбасс, 1981. - 271 с.
14. Дедов В. Н. Славяногорск: Путеводитель / В. Н. Дедов. - Донецк : Донбасс, 1988. - 220 с.
15. Заповідник "Кам'яні Могили - природна і духовна святиня України" / Укр. степ. прир. заповідник НАН України: Сіренко В. О. - К. : Зелена планета, 2005. - 84 с.
16. Руденко В. П. Сказание о Саур-Могилах / В. П. Руденко. - Донецк : ООО "Лебедь", 1999. - 132 с.
17. Кудокоцев Н. С. Туристско-рекреационное зонирование территории (на примере Волновашского района Донецкой области) / Н. С. Кудокоцев, С. Н. Голубничая // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. - 2007. - № 11. - С. 208-213.
18. Кузьменко А. В. Неизвестные страницы истории освобождения Святогорья от немецко-фашистских захватчиков в 1943 году (Краеведческий очерк и экскурсионный маршрут) / А. В. Кузьменко, В. И. Доля, В. В. Разумный. - Донецк, 2009. - 81 с.
19. Чумак Г. Донбас музейний / Г. Чумак // Український світ. - 2005. - № 4-6. - С. 22-25.
20. Кузьменко А. В. Экскурсия "Село Прелестное - колоритный уголок духовности" / А. В. Кузьменко, М. А. Берг. - Донецк : ДИТБ, 2006; Кузьменко Г. В. Донецьк - початок усіх маршрутів. Екскурсія / Г. В. Кузьменко, С. М. Голубничая, Н. О. Коваленко. - Донецьк, 2010. - 75 с.
21. Разрешите представить - Донецк! Путеводитель / [под общей ред. А. В. Кузьменко ; сост. А. В. Дмитриевский]. - Донецк, 2003. - 198 с.
22. Столяров Н. И каменным бывает лес / Н. Столяров, М. Кононенко // Вечерний Донецк. - 1994. - 11 ноября.
23. Корнилов Д. Об истории родного края / Д. Корнилов // Вечерний Донецк. - 1991. - 1 февраля.
24. Куцева В. Пам'ятник Прокоф'єву / В. Куцева // Соціалістичний Донбас. - 1991. - № 16. - С. 3.
25. Химченко В. "Меотида" / В. Химченко // Вечерний Донецк. - 2010. - 4 июня. - С. 13, 19.
26. Скрипник И. Вторая молодость Донбасса / И. Скрипник // Панорама. - 2011. - 24-30 марта.
27. Чумак Г. Указ. праця. - С. 25.
28. Даньшин Н. Донецк: эксклюзивные предложения для интуриста / Н. Даньшин // Вечерний Донецк. - 2009. - 12 июня. - С. 12, 19.
29. Беленькая О. Хватит дымить! - Немцы из Рура предлагают окультурить терриконы / О. Беленькая // Панорама. - 2011. - 30 марта.
30. Химченко В. Указ. праця.
31. Лавров П. І. Історія південно-східної України / П. І. Лавров. - Львів, 1992. - С. 6-7.
32. Ляшенко В. Истоки / В. Ляшенко // Социалистический Донбасс. - 1989. - 1 августа.
33. Воскресить правду // Вечерний Донецк. - 1990. - 13 января.
34. Прудников Ф. И. Саур-Могила: Путеводитель / Ф. И. Прудников. - [4-изд.]. - Донецк, 1983.
35. Санин Л. И. Седово : ил. проспект / Л. И. Санин. - Донецк, 1987.
36. Романенко Е. "Феррит": у нас есть то, чего нет нигде / Е. Романенко // Финансы. Бизнес. Реклама. - 1994. - № 12.

V. Masal's'kyy, H. Myshechkin

DONETSK MONUMENT OF MODERN TOURISM: ATTRACTIVENESS, HISTORICAL AND SOCIO-CULTURAL SIGNIFICANCE

Historical and sociological research devoted to the actual problem - the monuments of modern tourism, Donetsk region, their attractiveness to domestic and foreign tourists as well as historical and socio-cultural significance. The authors attempted to comprehensively analyze the most famous tourism attractions, especially natural-geographical, historical and cultural. The paper stresses that the Donetsk region has a strong tourist potential, which, unfortunately, is still used very little.

Key words: tourism attractions, tourist area, charm, national parks, regional landscape park, historical and architectural reserve.

© В. Масальський, Г. Мишечкін
Надійшла до редакції 07.04.2011

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.